

УДК 94 (477)

Роман Ганчин

**ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ЗУНР НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ**

*У статті розглядається процес встановлення влади ЗУНР в листопаді 1918 р. на Тернопільщині. Проаналізовано основні етапи державотворення: перейняття влади, формування повітових інституцій і діяльність головних дійових осіб, що брали участь у листопадових подіях у Тернопільському окрузі.*

*Ключові слова:* ЗУНР, Тернопільщина, підготовчі комітети, повітовий комісаріат, повітова Національна Рада.

Питання встановлення влади Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) не є достатньо вивченим. На даний час науковці в основному акцентують свою увагу на повстанні 1 листопада у Львові, подіях українсько-польської війни 1918–1919 рр., роботі центральних виконавчих органів влади, військового командування, дипломатичних представництв. Достатню увагу в історіографії вже приділено діяльності визначних осіб, які відіграли важливу роль у формуванні ЗУНР (Є. Петрушевич, К. Левицький, Д. Вітовський та ін.). Загалом, незважаючи на підвищення наукового інтересу до історії ЗУНР, її регіональні аспекти фактично залишаються поза увагою дослідників.

У цій статті розглядаються досі не досліджені процеси творення української державності на теренах Тернопільщини. Варто сказати, що зазначений регіон відіграв не менше значення ніж Львівщина, чи Станиславівщина у формуванні державності ЗУНР.

Об'єкт дослідження – підготовчі комітети та повітова адміністрація ЗУНР на Тернопільщині.

Предмет дослідження – процес формування, організаційна структура та діяльність органів місцевого управління ЗУНР в Тернопільському окрузі.

Мета роботи – дослідити особливості встановлення влади ЗУНР на територіях, що входять до сучасної Тернопільської області.

З метою захоплення влади у Галичині в період розпаду Австро-Угорщини у вересні 1918 р. створено Центральний Військовий Комітет (далі – ЦВК). 18–19 жовтня поточного року українські політики та греко-католицьке духовенство утворили у Львові новий представницький орган Українську Національну Раду (далі – УНРада), що мала вирішити питання утворення ЗУНР.

У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. львівська делегація УНРади та ЦВК захопили владу у Львові та більшості повітах краю. Встановивши українську владу, галичани взялися до розбудови власної держави, 9 листопада zorganizували уряд, а 13 – прийняли конституцію, визначивши назву держави – Західно-Українська Народна Республіка.

Не менш резонансні події відбувалися на Надзбруччі. 31 жовтня 1918 р. зі Львова були скеровані кур'єри у Тернопіль та навколишні міста й містечка. Кур'єрами ставали особи, вихідці із цих міст, студенти чи вояки і старшини полку Українських січових стрільців (УСС), які добре орієнтувалися у цій місцевості. До Тернополя скерували Франса Штика [18, с. 726], до Бережан – семінариста Ісидора Сохоцького [13, с. 202], Підгайців – стрільця Василя Головінського [6, с. 225], Теребовлі – семінариста Миколу Тютюнника [7, с. 245], Підволочиська – сина місцевого священика, Вацика [10, с. 353], Чорткова – О. Юрчинського [14, с. 395], Збаража – Семена Пархіна [16, с. 505], Зборова – Галину Тимкевич та Володимира Стельмаха [9, с. 145]. У більшості випадків їх завдання полягало у тому, щоб тільки передати таємну інформацію вибраним особам на місцях від УНРади, хоча існували випадки, коли вони ставали ініціаторами захоплення влади у повітах. У переданих повідомленнях йшлося про те, щоб негайно встановити українську владу в місті та довколишніх селах.

Захопленням влади насамперед займалися священики, адвокати, учителі, вояки-українці колишньої австро-угорської армії, місцева інтелігенція або інші особи, які мали авторитет серед місцевого населення. У Тернополі ініціаторами захоплення влади стали учителі гімназії Семен Сидоряк і Андрій Музичка, а також отець Василь Кузьма [4, с. 83]. У Бережанах – отаман Осип Ковшевич [13, с. 205], у Підгайцях – В. Головінський, а також Ксаверій Мостовий і комісар повітового староства О. Танчаковський [6, с. 225], у Чорткові – адвокати Осип Капустинський та Микола Хомик, письменник Микола Мельник [14, с. 395], у Теребовлі – Антін Заплітний і місцевий парох Степан Мохнацький [7, с. 245], у Бучачі – поручник УСС Юліан Нестайко, який отримував доручення зі Львова [17, с. 74], Підволочиську – Іван Кучмак [10, с. 353–354], Збаражі – отець Степан Тесля [16, с. 505], Зборові – отець Гарасимович, парох села Присовець [9, с. 145].

Насамперед, вони створили підготовчі комітети та обговорили плани перебрання влади. В окремих повітах Тернопільщини, крім підготовчого комітету, також створили дієвий комітет, що був виконавчою структурою органів влади у повіті. У більшості випадків план захоплення влади

зводився до декількох основних етапів: набір добровольців, облога міста, роззброєння жандармерії та австро-угорських військових частин, зайняття повітового староства, залізничної станції та інших адміністративних споруд. За таким планом відбувалося встановлення української влади у більшості повітових центрах краю.

Щоправда місцеві активісти зустрілися із багатьма проблемами на шляху встановлення влади. Одна із них – кадрова, оскільки на місцях перебувало небагато національно свідомих громадян, на яких могла опертися українська верхівка, тому пошук добровольців розширився на довколишні місцевості, наприклад, у Тереховлі, із сусідніх сіл зібрали близько 93 добровольці [7, с. 247]. Іншою, не менш важливою проблемою, що постала перед керівництвом підготовчого комітету, стало забезпечення добровольців зброєю. Як згадував колишній підстаршина УСС Богдан Бородайко, очевидець листопадових подій на Бережанщині, підготовчий комітет мав три військові пістолі й два кріси. З прибуттям добровольців ситуація з озброєнням не змінилася, у їхніх руках були грубі палиці, що пізно увечері могли сприйматися як гвинтівки [13, с. 206].

Загалом владу ЗУНР на Тернопільщині встановлено 1–5 листопада 1918 р. Важко сказати чому цей процес так довго відбувався, оскільки українську владу у Львові встановили ще 1 листопада. Однією із причин цього можна назвати погане сполучення і зв'язок повітових центрів зі Львовом. Лише 3 листопада до Зборова прибули кур'єри зі Львова з наказом захопити владу [9, с. 145]. З іншого боку знаходимо свідчення кур'єрів ЦВК та організаторів захоплення влади у повітах, які вказують, що мали наказ зі Львова про встановлення влади у інші дні листопада. Кур'єр до Підволочиська ще в кінці жовтня привіз розпорядження від УНРади, щоб владу у місті встановили у ніч з 2 на 3 листопада [10, с. 353]. Також у цей час захоплено владу у Підгайцях й Тереховлі, у Бережанах з 3 на 4 листопада. Проте існували міста, у яких українську владу встановили ще 1 листопада (це Тернопіль, Збараж, Чортків та Бучач).

Загалом захоплення влади відбулося без опору з боку австро-угорської влади. Аналогічна ситуація склалася у сусідніх селах кожного повітового центру. Тільки у Збаражі виникла перестрілка членів підготовчого комітету з трьома поляками, під час якої вони загинули [16, с. 507]. Австро-угорські чиновники не чинили опору, оскільки був наказ із Відня про передачу влади, тільки невідомо чи українцям, чи полякам. Іншою, не менш вагомою причиною було те, що Австро-Угорщина практично розпадалася. Також існували випадки, коли на посаді міського старости перебував чиновник українець і позитивно сприймав нову українську владу. Таких осіб неодноразово просили залишитися на своїх посадах, оскільки новоутвореній державі бракувало кваліфікованих кадрів. Це стосується не тільки чиновників українців, але й німців, євреїв, які загалом лояльно ставилися до нової влади. Їм теж пропонували залишитися на своїх посадах, однак найчастіше вони відмовлялися. Ця ситуація стосувалася і жандармерії, котра не чинила опору, оскільки більшість вояків, які служили на території Тернопільщини, за національністю були австрійцями, німцями, угорцями і після роззброєння їх чекало безробіття, хоча частина з них приєдналася Українській державі і залишилася на своїх посадах.

Після роззброєння жандармерії, зайняття приміщень адміністративних установ, розпочався процес творення місцевої адміністрації: обрання повітового комісара, повітової Національної Ради, прибічної ради та інших органів самоврядування. Потрібно зауважити, що повітові комісари були обрані на місцях, тільки згодом повітова УНРада, на своєму з'їзді, затверджувала кандидатуру. Комісарами населення вибирало, зазвичай, осіб авторитетних, патріотів, які мали певний професійний досвід і бажання працювати. Їх обирали не тільки із числа колишніх державних службовців, суддів, адвокатів, але і навіть громадських діячів, учителів, інженерів, священиків, селян.

У Тернополі повітовим комісаром став судовий радник Олексій Сальвицький [4, с. 83], у Бережанах – судовий радник Іван Масляк [13, с. 205], у Чорткові – адвокат Остап Юрчинський [14, с. 395], у Підгайцях – колишній комісар повітового староства Осип Танчаковський [6, с. 227], у Зборові – спочатку Душевчук, а згодом агроном "Сільського Господаря" О.Мельника [9, с. 146]. Першим повітовим комісаром Тереховлі став Антін Заплітний, згодом міністр внутрішніх справ І.Макух призначив на цю посаду адвоката Дмитра Юркевича [7, с. 250], у Бучачі – адвокат Іларіон Боцюрків [17, с. 74], у Збаражі – адвокат МIRON Вітошинський [16, с. 508].

За статусом повітових органів УНРади визначалося коло діяльності повітового комісара. До його компетенції входило затвердження у кожній місцевості міських і сільських комісарів, які йому безпосередньо підпорядковувалися; видання різних розпоряджень для збереження порядку в повіті, накази про встановлення громадських варт, заборони щодо ворожих виступів національних меншин, контроль за політичним рухом, призначення чиновників до повітової адміністрації, фінансового структур, пошти, телеграфу, залізниць та інших адміністративних установ [8, с. 11]. Комісар також контролював діловодство у повіті. Порядок забезпечували повітові військові

коменданти, а також коменданти жандармерій. У господарських справах комісаріати мали співпрацювати з продовольчими структурами [15, с. 2].

Окрім обрання комісарів у повітах, розпочався процес формування низової ланки структури місцевих органів державної влади та управління. У містах, містечках і селах краю обиралися, відповідно, міські, містечкові та сільські (або громадські) комісари, підпорядковані повітовим комісарам. Вони мали аналогічні повноваження, лише у межах підпорядкованих їм адміністративних одиниць. Міським комісаром Тернополя став гімназійний педагог Семен Сидоряк [4, с. 84], у Бучачі – учитель Климентій Рогозинський, [17, с. 84], у Підволочиську – Михайло Навроцький [10, с. 353].

Крім створення виконавчих структур влади, у повітових центрах ЗУНР у листопаді – грудні 1918 р., розпочався процес формування і представницьких органів – повітових УНРад: з'їздів представників усіх міст, містечок, сіл, керівників державних структур, комітетів, спілок, товариств повіту. Такі з'їзди відбувалися двічі на місяць, а в разі потреби і частіше. Повітова рада складалася з 26 осіб, на чолі якої стояв маршалок та виконавчий орган – виділ.

За своїми функціями УНРади мали замінити повітові ради, що діяли за Австро-Угорщини. Так, І. Макух на початку листопада повідомляв про те, що всі існуючі закони "зобов'язуються виконувати далі, також всі уряди і влада у повітах продовжують свою роботу як досі працювали" [3, с. 2]. Спочатку компетенція УНРад визначалася дорадчим і виконавчим органом для повітових комісарів. Проте через те, що не було належного зв'язку, процес творення повітових УНРад проходив не так, як планувалося у Львові. Відтак повітові УНРади набували статусу органу місцевого самоврядування, часто з вирішальним голосом у політико-адміністративних питаннях. Це призвело до того, що у деяких повітах УНРади мали голос дорадчий, але водночас існували повіти, у яких без згоди повітової УНРади повітовий комісар навряд чи відважився б вирішувати будь-яке важливе питання.

У Тернополі, після встановлення української влади, підготовчий організаційний комітет розформовано і створено натомість повітовий комітет УНРади на чолі з відомим освітянином і письменником Петром Карманським [5, с. 186]. Туди увійшли усі керівники відділів, комендант штабу і шість обраних членів, включаючи представника від молоді [1, с. 2]. Згодом повітовий комітет розділили на вузький і ширший. Вузький Комітет збирався на нараду щодня, ширший – до складу якого включили представників від селян, двох делегатів від студентів, міщан та робітників, збирався на нараду щотижня (у неділю) [2, с. 2]. Народи вузького і ширшого комітетів проходили у приміщенні товариства "Українська бесіда" [5, с. 186].

Повітову національну Раду в Бучачі утворили на основі умовного поділу громад на п'ять округів і вибору по три представники з округи. повітова УНРада проводила засідання, на яких обговорювала питання мобілізації річників 18–35 років, постачання продуктів для Галицької армії, податкової повинності. Постанови ради мали негайно виконуватися [17, с. 74].

1 листопада за участі інтелігенції та селян відбулося віче, на якому обрано повітову Національну Раду в Збаражі. Її головою вибрали декана Олексія Заячківського [16, с. 508].

У Бережанах утворили повітову Національну Раду, до складу якої входили представники всіх громад повіту. Головою став Т.Старух. До складу Бережанської УНРади належав повітовий комісар з радою [13, с. 213]. У Тербовлі ще 3 листопада обрали повітову УНРаду із членів ширшого підготовчого комітету [7, с. 250].

Повітові УНРади Тернополя і Бучача відігравали вирішальну роль в керівництві місцевої адміністрації. Їх провідну роль засвідчує широкий спектр народного представництва. Прикладом повітової УНРади із більш дорадчими функціями можна вважати ради у Бережанах і Тербовлі, куди входили повітові комісари та їх радники.

У перші дні після захоплення влади у повітах Тернопільщини призначено чиновників на усі основні посади, фінансових, поштових, податкових, продовольчих структур, залізничних станцій та жандармерій, українців або осіб інших національностей, що лояльно ставилися до нової української влади.

Події, що відбувалися на теренах Тернопільського округу впродовж перших днів листопада є важливою складовою Листопадової національно-демократичної революції 1918 р., що охопила територію усієї Галичини. Захоплюючи владу, українцям вдалося уникнути кровопролиття і успішно встановити українську адміністрацію в більшості повітів Тернопільщини. У захопленні влади на місцях провідну роль відіграла інтелігенція, військові та духовенство, які діяли за підтримки селянства.

У перші дні листопада місцевим активістам вдалося сформувати повітову адміністрацію, що відіграла важливу роль у функціонуванні ЗУНР. У повітових центрах за підтримки місцевого населення створювалися виконавчі та представницькі органи місцевої влади.

Незважаючи на те, що на Тернопільщині відсоток польського, єврейського, німецького населення та інших національностей був не меншим, ніж на Львівщині [11, с. 44], тут вони

проявляли меншу активність у протистоянні українцям щодо встановлення влади. Варто зауважити, що більшість польських чиновників відмовилися співпрацювати з українською владою. Єврейське населення Галичини зайняло нейтральну позицію, щоправда чимало з них вступили до Української Галицької армії.

#### Список використаних джерел

1. Великі дні // Голос Поділля. – Тернопіль. – 1918. – Ч.1–2. – 9 листопада. 2. Великі дні // Голос Поділля. – Тернопіль. – 1918. – Ч.3. – 12 листопада. 3. Всі влади в повіті урядують // Товмаські вісти. – Товмач. – 1918. – Ч.1. – 12 листопада. 4. Гамуляк В. Тернопіль у боротьбі за державність. / В. Гамуляк // Шляхами золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина – Т.3. Регіональний історично-мемуарний збірник / Наукове товариство ім. Шевченка. – Філадельфія, 1983 – С. 80–98. 5. Гірняк Н. 48 днів на чолі Тернопільської військової округи / Н. Гірняк // Шляхами золотого Поділля [Зредагував Степан Конрад]. – Видання комітету Тернопільщини. – Філадельфія, 1960. – С. 185–194. 6. Головінський В. Листопадові дні в Підгайцях / В. Головінський // Підгасцька земля. Історично-мемуарний збірник. – Головний комітет Підгасчан. – Дітройт, 1980. – С. 225–228. 7. Заплітний А. Тербовля за Української влади / А. Заплітний // Тербовельська земля. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1968. – С. 245–254. 8. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Документи і матеріали. У 5-ти томах. Т.2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси [Уклад; О.Карпенко; К.Мицан]. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2001. – 710 с. 9. Зборівщина у часі Західно-Української Народної Республіки // Зборівщина: Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник [за ред. Б. Гошовського]. – Нью-Йорк; Париж; Сидней, Торонто. – 1985. – С. 145–150. 10. Листопадовий чин 1918 р. у Підволочиськах // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних землях України. Зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців Листопадового чину. – Накладом комітету Виконавців Листопадового чину. – Нью-Йорк, 1973. – С.352–355. 11. Лісна І. Становлення державності в Галичині (1918–1923 рр.). Монографія / Лісна І. – Тернопіль, 2001. – 92 с. 12. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / Макарчук С. – Львів. – Світ, 1997. – 192 с. 13. Розвал Австрії – Перший Листопад 1918 р. // Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. – Т. 2., Наукове товариство ім. Шевченка. – Торонто-Нью-Йорк-Лондон-Сидней-Бережани – Козова, 1998. – С. 201–214. 14. Соневицький М. Перший Листопад 1918 р. у Чорткові / М. Соневицький // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних землях України. Зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців Листопадового чину. – накладом комітету Виконавців Листопадового чину. – Нью-Йорк, 1973. – С. 394–396. 15. Тимчасовий закон про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки // Голос Поділля. – Тернопіль. – 1918. – Ч.6. – 24 листопада. 16. Чернявський В. Наш Збараж / В. Чернявський // Збаражчина. Збірник споминів статей і матеріалів. / Наукове товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1986 – С. 473–550. 17. Шипилявий С. Бучаччина в боротьбі за самостійну Українську державу / С. Шипилявий // Бучач і Бучачина. Історично-мемуарний збірник. / Наукове товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк-Лондон-Париж-Сидней-Торонто, 1972. – С. 71–75. 18. Штик Франс. Тернопіль у час визвольної боротьби 1918–1919 рр. (Спомин) / Франс Штик // Шляхами золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина – Т.3., Регіональний історично-мемуарний збірник. / Наукове товариство ім. Шевченка. – Філадельфія, 1983 – С. 726–731.

#### Роман Ганчин

##### ОСОБЕННОСТИ УСТАНОВЛЕНИЯ ВЛАСТИ ЗУНР В ТЕРНОПОЛЬСКОМ ОКРУГЕ

*В статье рассматривается процесс установления власти ЗУНР а ноябре 1918 г. в Тернопольском округе. Проанализированы основные этапы образования государства: перенятия власти, формирование уездных учреждений и деятельность главных действующих лиц, принимавших участие в ноябрьских событиях в Тернопольском округе.*

*Ключевые слова:* ЗУНР, Тернопольский округ, подготовительные комитеты, уездный комиссариат, уездный Национальный Совет.

#### Roman Hanchin

##### PARTICULARITIES OF ESTABLISHMENT OF POWER OF ZUNR IN TERNOPOL REGION

*In the article is researched the process of establishment of government power of ZUNR in November 1918 in Ternopol Region. Analysed the main phases of acceptance of power, formation of district's institutions and activity of main acting persons, which took part in the events which had happened in November in Ternopol region.*

*Key words:* the ZUNR, Ternopol Region, establishment of power, preparatory committees, districts commissariat, district's National Council.